

Kosova'da Uluslararası Himaye Yönetimi

Doç. Dr. Caner SANCAKTAR¹

¹Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, caner.sancaktar@kocaeli.edu.tr ,
canersancaktar@hotmail.com

Özet: Kosova'da 1990'larda yaşanan Sırp-Arnavut savaşı, sivil kayıplar ve etnik temizlik Kosova'yı bir uluslararası sorun haline getirdi. Böylece Batılı devletlerin bölgeye müdahale etmeleri için uygun bir ortam oluştu. 1999'da gerçekleştirilen NATO müdahalesi sonrasında Kosova'da geniş kapsamlı yeniden yapılanma süreci başlatıldı. Bu yeniden yapılanma süreci, Kosova'da Batılı devletlerin ve uluslararası örgütlerin kontrolünde "uluslararası himaye yönetimi" kurdu. Kosova'da uluslararası himaye yönetimi, NATO müdahalesinden itibaren güvenlik, siyaset ve ekonomik olmak üzere üç alanda kuruldu. Uluslararası himaye yönetimi, her ne kadar Sırbistan'a karşı Kosova'nın güvenliğini sağlıyor olsa da, aynı zamanda Kosova'nın bağımsızlığını ve demokrasinin kurumsallaşma gelişmesini sınırlandırıyor. Bu makale NATO müdahalesi sonrasında Kosova'da kurulmuş olan uluslararası himaye yönetimini inceleyip eleştirel biçimde analiz ediyor.

Anahtar Kelimeler: Kosova, NATO, KFOR, UNMIK, Avrupa Birliği, EULEX

International Protectoral Rule In Kosovo

Abstract: The Serbo-Albanian war, civilian casualties and ethnic cleansing in the 1990s transformed Kosovo into an international problem. In this way, proper conditions for the Western states' intervention into the region emerged. A comprehensive reconstruction process was launched in Kosovo after the NATO intervention in 1999. This process constructed "international protectoral rule" in Kosovo under control of international organizations and the Western states. International protectoral rule in Kosovo have been founded especially on security, polity and economy since the NATO intervention. Even though the international protectoral rule protects Kosovo against Serbia, it also restricts Kosovo's independence and development of democracy. This article studies and analyzes the international protectoral rule founded after the NATO intervention in Kosovo.

Keywords: Kosovo, NATO, KFOR, UNMIK, European Union, EULEX

1. Giriş

Kosova 1912'de Birinci Balkan Savaşı sonucunda Sırbistan Krallığı'nın eline geçti. Bu tarihten itibaren bölgede Sırp – Arnavut rekabeti ve çatışması yaşandı. Bu çatışma durumu Yugoslavya Krallığı (1918-1941) döneminde de devam etti. Arnavutlar Kosova'nın bağımsızlığı için mücadele ederken, Belgrad yönetimi bölgedeki Arnavutları 1912'den itibaren göçe zorladı ve etnik temizlik uyguladı. (Bkz.: Shtylla, 1993, s. 140-147 ; Allcock, Milivojevic ve Horton, 1998, s. 145-146 ; Judah, 1997, s. 84-85, 149-150). İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Yugoslavya'yı Alman-İtalyan ittifakı işgal etti. Alman ve İtalyan orduları ile işbirliği yapan Arnavut silahlı birlikleri 1941-1944 yıllarında Kosova'daki Sırpı göçe zorladı ve etnik temizlik uyguladı. (Judah, 1997, s. 130-132).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yugoslavya Komünist Partisi liderliğinde Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) kuruldu. 1991'e kadar yaşayan YSFC altı federe cumhuriyette oluşuyordu: Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Slovenya, Makedonya ve Karadağ. Yeni sosyalist

federal sistem, Kosova'da süregelen Sırp-Arnavut anlaşmazlığını/çatışmasını çözebilmek amacıyla Kosova'ya Sırbistan Cumhuriyeti içinde özerklik verdi. Kosova'nın özerklik derecesi/yetkileri, 1968 Anayasa Değişikliği ve ardından 1974 Anayasası ile birlikte giderek genişletildi. (Bkz. Hondius, 1968, s. 158-160, 306-307, 331 ; Singleton, 1976, s. 234-236 ; Djordjevic, 1982, s. 380-381 ; Omari, 1993, s. 286-294).

Bu düzenlemeler Kosova'daki Sırp – Arnavut anlaşmazlığını kısmen de olsa yumuşattı, ama tamamen çözemedi. Çünkü Sırp milliyetçiliği Kosova'nın özerkliğini kaldırıp bölgeyi tamamen Belgrad'a bağlamayı amaçlıyordu. Kosovalı Arnavutların nihai amacı ise Sırbistan'dan bağımsızlık kazanmaktı. Bu amaç doğrultusunda harekete geçen Kosova Arnavutları, Kosova'nın anayasal-siyasal statüsünün Özerk Eyalet seviyesinden Federe Cumhuriyet seviyesine yükseltilmesini ve böylece Kosova'nın Sırbistan Cumhuriyeti'nden ayrılmasını talep ettiler. Daha da önemlisi, Yugoslavya'dan ayrılıp Arnavutluk ile birleşmeyi savunan Kosovalı Arnavutların sayısı

zaman içerisinde giderek arttı. Bu doğrultuda Kosova'da 1981'de geniş çaplı "Arnavut Ayaklanması" gerçekleştirildi. 1981 Arnavut Ayaklanması, Sırbistan polisi ve askerleri tarafından zorla bastırıldı. Olaylar sırasında 12 Arnavut gösterici hayatını kaybederken 150'den fazlası yaralandı. (Bkz. Dizdarevic, 1999, s. 85-87 ; Klemencic ve Zagar, 2003, s. 252-253 ; Bennett, 1995, s. 89-90).

Sırbistan Başkanı Slobodan Milošević, Kosova'yı daha kolay kontrol edebilmek amacıyla Kasım 1988'de Arnavut siyasi liderleri/yöneticileri (örneğin Kosova Komünist Partisi Başkanı Azem Vllasi'yi) görevlerinden aldı ve yerlerine kendi adamlarını yerleştirdi. (Bkz. Pavkovic, 1997, s.102-104 ; Silber ve Little, 1996, s. 62-65 ; Bennett, 1995, s. 98-100). Mart 1989'da Sırbistan Meclisi anayasada değişiklik yaparak Kosova'nın özerkliğini resmen iptal etti. Bu karara tepki olarak düzenlenen gösteriler sırasında iki polis ve 22 Arnavut gösterici hayatını kaybetti. Ardından bölgede olağanüstü hal uygulandı: Arnavutlara ait siyasi, sosyal ve kültürel kurumlar kapatıldı, pek çok Arnavut gazetesi yasaklandı, okullarda Arnavutça eğitim iptal edildi, Priştine Üniversitesi kapatıldı, Arnavut siyasi liderler ve entelektüeller tutuklandı veya sınır dışı edildi, Arnavut akademisyenler işten çıkarıldı, Arnavutça radyo-televizyon yayını durduruldu, bölge halkı üzerinde asker-polis baskısı giderek arttırıldı. (Bkz. Silber ve Little, 1996, s. 68-69 ; Judt, 2009, s. 804-805 ; Bennett, 1995, s. 215-217 ; Allcock vd., 1998, s. 146-147 ; Kut, 2005, s. 233).

Belgrat'ın bu sert hamlesine karşılık olarak Kosova Eyalet Meclisi, 2 Temmuz 1990'da YSFC içinde Sırbistan Cumhuriyeti'nden bağımsızlığını ilan etti. 7 Eylül'de toplanan yeni Kosova Meclisi, yeni Kosova Anayasası'nı kabul etti. YSFC resmen parçalanma sürecine girince Kosova Meclisi 22 Eylül 1991'de Kosova'nın Yugoslavya'dan tam bağımsızlığını ilan etti. (The Academy of Sciences of the Republic of Albania, 1993, s. 329-336 ; Lukic ve Lynch, 1999, s. 153-154).

Kosovalı Arnavutlar 1990'ların ikinci yarısına kadar İbrahim Rugova liderliğinde barışçıl bağımsızlık mücadelesi/siyaseti uyguladılar. 1990'ların ikinci yarısında ise Kosovalı Arnavutlar, Sırbistan'a karşı Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK)'nu organize ettiler ve silahlı mücadele başlattılar. Slobodan Milošević liderliğindeki Sırp devleti ise, bölgeye hakim olabilmek için Arnavutları göçe zorladı ve etnik temizlik uyguladı. Böylece Sırp – Arnavut UÇK savaşı 1990'ların ikinci yarısında giderek

şiddetlendi. (Allcock vd., 1998, s. 147 ; Judah, 1997, s. 308 ; Kut, 1998, s. 59). Sadece 1998 yılında yaşanan silahlı çatışmalar nedeniyle 1.500'ten fazla Arnavut hayatını kaybederken, 400 bin insan evini terk etmek zorunda kaldı. (Tangör, 2008, s. 119).

Giderek şiddetlenen ve sivil halka zarar veren savaş, beraberinde Batılı devletlerin müdahalesine de zemin hazırladı. ABD başta olmak üzere Batılı devletler, 1990'ların ikinci yarısında Sırp - Arnavut savaşına müdahil olmaya başladılar. Böylece Kosova sorunu, bir Sırp - Arnavut çatışması/savaşı olmaktan öteye geçerek bir uluslararası sorun haline geldi. Bölgede barışı tesisi etme ve Arnavutlara yönelik etnik temizliği önleme iddiasıyla NATO Mart-Haziran 1999'da Sırbistan'a askeri müdahalede bulundu. Bu müdahale sonucunda Sırp ordusu Kosova'dan çekilirken, NATO, Batılı devletler ve çeşitli uluslararası örgütler bölgeye yerleştiler. Akabinde Kosova'da Batılı devletlerin ve uluslararası örgütlerin (özellikle NATO, AB, BM, AGİT, IMF, Dünya Bankası) kontrolünde geniş kapsamlı yeniden yapılanma süreci başlatıldı. NATO müdahalesi sonrasında başlatılan yeniden yapılanma süreci, Kosova'da Batılı devletlerin ve uluslararası örgütlerin kontrolünde bir "uluslararası himaye yönetimi" inşa etti. Günümüzde de devam etmekte olan uluslararası himaye yönetimi güvenlik, siyaset ve ekonomi olmak üzere üç temel alanı kapsamaktadır.

2. Batı Müdahalesi

1980'lerin ikinci yarısından itibaren Amerikan hükümeti ile ABD'deki Arnavut diasporası arasında Sırbistan'a karşı işbirliği kuruldu. Arnavut-Amerikan Yurttaşlar Birliği ile Amerikan hükümeti ve önde gelen siyasetçiler (örneğin Joseph DiGuardi, Bob Dole, senatör Joe Lieberman) arasında sıkı işbirliği yürütüldü. Senatör Lieberman sıkı bir UÇK destekçisiydi. NATO müdahalesi başlamadan bir ay önce yaptığı basın açıklamasında ABD-UÇK ittifakını şu sözlerle ortaya koydu: "Amerika Birleşik Devletleri ve Kosova Kurtuluş Ordusu aynı insani değerleri ve ilkeleri temsil ediyorlar. UÇK için savaşmak insan hakları ve Amerikan değerleri için savaşmak demektir." (Washington Post, 28 April 1999).

Çok sayıda Amerikan kuruluş Kosova'nın bağımsızlığını destekledi. Bunlardan bazıları Başkan Reagan tarafından kurulan Ulusal Demokrasi Vakfı, Amerikalı işadamı George Soros'un kurduğu Soroz

Vakfı, başkanlığını Morton Abramowitz'in yaptığı Carnegie Vakfı, Amerikalı bir grup siyasetçi ve akademisyen tarafından kurulan Uluslararası Kriz Grubu ve James Hooper, Zbigniew Brzezinski, Paul Wolfowitz, Frank Carlucci, Jean Kirkpatrick tarafından kurulan Balkan Eylem Konseyi idi. Bu gibi etkili kuruluşların Kosova ziyaretleri 1990 sonrasında giderek sıklaştı. Her ziyarette UÇK yöneticileri ile görüşmeler yapıldı ve bu örgüte danışmanlık yapıldı. Ayrıca Amerikan hükümeti, 1989'da Kosova'da kurulan ve Kosova'nın bağımsızlığı için mücadele eden İnsan Hakları ve Özgürlüklerini Savunma Konseyi'ni finanse etti. (Johnstone, 2004, s. 304-307, 328, 337, 343-344.).

Sırbistan 1989'da Kosova'nın özerkliğini iptal ettikten sonra ABD Hükümeti, Sırbistan ve Karadağ'a yapmakta olduğu ekonomik yardımları "Kosova'daki anti-demokratik uygulamalar nedeniyle" iptal etti. (Judt, 2009, s. 805). 1996 sonrasında bölgeye (çoğu AGİT Misyonu bünyesinde) girmeyi başaran Amerikan, Alman, İngiliz ve hatta İsveçli temsilciler UÇK yöneticileri ile görüşmeler yaptı. CIA ve Alman gizli servisi BND 1996'dan itibaren UÇK'ya eğitim ve ekipman sağladı. UÇK komutanlarından Şaban Şala, Batılı istihbarat servisleriyle işbirliği yapılmış olduğunu savaşın hemen ardından 2000'de açıkladı. (Johnstone, 2004, s. 314, 301).

ABD, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya Kosova sorununu görüşmek için Şubat 1998'de Londra'da bir araya geldiler. Toplantıda Sırbistan'ın Kosova'daki askeri saldırılarını sona erdirmesi istendi. Ayrıca Sırbistan'a karşı ekonomik yaptırım kararı alındı. (Prifti, 1999, s.223-224).

Akabinde Kosova sorunu, ABD tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne taşındı. Güvenlik Konseyi, Arnavut sivillere yönelik saldırıların durdurulması, Sırp ordusu ve polislerinin Kosova'dan çekilmesi, mültecilerin evlerine geri dönmeleri yönünde karar aldı (23.09.1998 tarihli 1199 sayılı karar). NATO Daimi Konseyi, 13 Ekim'de Sırbistan'a, BM Güvenlik Konseyi kararını uygulaması için ultimatoma verdi, kararın uygulanmaması durumunda hava harekâtı yapılacağını duyurdu. Ertesi gün Belgrad yönetimi, BM Güvenlik Konseyi kararına uyacağını açıkladı. (Kut, 1998, s. 53 ; Kut, 2005, s. 145).

Sırp Devlet Başkanı Slobodan Milošević ile AGİT Başkanı Bronislaw Geremek arasında 16 Ekim'de Belgrad'ta anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre AGİT Kosova Denetleme Heyeti bölgedeki insan hakları ihlallerini denetlemek amacıyla Kosova'ya 2.000 denetçi soktu. (Kut, 1998, s. 54-55 ; Kut,

2005, s. 147). ABD'nin ısrarıyla heyetin başına Amerikalı diplomat William Walker başkan olarak atandı. AGİT Kosova Denetleme Heyeti (bu heyet içinde görev yapmış olan İsviçreli denetçi Pascal Neuffer'in açıklamalarına göre) bölgede NATO için istihbarat çalışması yaptı. Ayrıca AGİT Heyet Başkan Yardımcısı (Fransız Büyükelçi) Gabriel Keller, AGİT Heyeti'nin daha çok UÇK'ya yardımcı olduğunu açıkladı. Çünkü Keller'in açıklamasına göre, Amerikalılar için asıl önemli olan UÇK'nın devamını sağlamak idi. (25 Ocak 2000'de Gabriel Keller ile yapılan röportajdan aktaran Johnstone, 2004, s. 320).

ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın girişimleri sonucunda Paris'te Rambouillet Şatosu'nda Kosova ile Sırbistan arasında Rambouillet Görüşmeleri başlatıldı (2 Şubat – 18 Mart 1999). Görüşmelerde Arnavut delegasyonuna Amerikalı Morton Abramowitz danışmanlık yaptı. Görüşmeler sonunda Sırbistan ve Arnavut delegasyonlarına Rambouillet Barış Anlaşması sunuldu. Anlaşma, siyasi ve askeri olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. Anlaşmanın siyasi kısmı, Kosova'ya geniş özerklik verilmesini öneriyordu. Bu siyasi öneri Belgrad tarafından kabul edildi. Ama anlaşmanın askeri bölümüne göre Sırp ordusu ve polisi Kosova'dan geri çekilmeli, eyalete NATO kuvvetleri konuşlanmalı, üç yıllık geçiş süreci sonunda Kosova'da bağımsızlık referandumu düzenlenmeli, Sırbistan-Karadağ topraklarında NATO'ya serbest sınırsız giriş hakkı verilmeli ve NATO personeline tam yasal dokunulmazlık sağlanmalıydı. (Ramet, 1999, s. 317-319 ; Çoban, 2015, s. 5079 ; Johnstone, 2004, s. 328-330).

ABD'nin hazırladığı Rambouillet Anlaşması'nı 18 Mart'ta Arnavut, Amerikan ve İngiliz delegasyonları imzaladı. Sırp tarafı anlaşmanın siyasi önerisini (Kosova'ya geniş özerklik verilmesini) kabul ederken, askeri bölümünü (NATO'nun Kosova'ya yerleşmesini) reddetti. Böylece askeri müdahale için NATO'nun önü açılmış oldu. Nitekim dönemin İtalyan Dışişleri Bakanı Lamberto Dini ile Kosova Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova'nın İsveçli danışmanı Jan Oberg'in açıklamalarına göre; ABD'nin asıl amacı, Kosova sorununu çözmek değil, NATO'yu ve Amerikan kuvvetlerini bölgeye sokmak idi. Bu amaca ulaşmak için de UÇK'nın kabul edeceği, ama Sırbistan'ın kabul etmeyeceği bir anlaşma metni hazırlandı. Böylece NATO müdahalesi için uygun bir gerekçe oluşturulmuş oldu. (Dini ve Oberg'ten aktaran Johnstone, 2004, s. 330-331).

ABD eski Dışişleri Bakanı ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger da benzer şekilde yorum yapmıştır: “NATO’nun tüm Yugoslavya’ya girişini Sırbistan’ın kabul etmesini isteyen Rambouillet metni, bombalamayı başlatmak için bir provokasyon, bir bahane idi.” (Kissinger’dan aktaran Bancroft, 2009).

Dönemin Amerikan Başkanı Bill Clinton ise, Mart 1999’da NATO bombardımanı başlamadan önce “Kosova davası” hakkındaki niyetini şöyle açıklamıştı: “Eğer bütün dünyaya satış yapmamızı da içerecek güçlü ekonomik ilişki kurabilecekse, Avrupa bunun anahtarı olmak zorundadır. Bu Kosova davası, baştan aşağı bununla ilgilidir.” (Clinton’dan aktaran Savran, 2001, s. 128).

ABD-İngiltere-Fransa ittifakı BM Güvenlik Konseyi kararıyla Sırbistan’a askeri müdahale yapılmasını istiyordu. Böylece yapılacak askeri müdahale BM Kurucu Sözleşmesi’ne ve uluslararası hukuka uygun olacaktı. Fakat Güvenlik Konseyi’nde veto yetkisine sahip olan Rusya ile Çin, Sırbistan’a yönelik askeri müdahale yapılmasına karşı çıktılar. Bu nedenle ABD-İngiltere-Fransa ittifakı askeri müdahale konusunda Güvenlik Konseyi’nden karar çıkaramadı. Bunun üzerine Batı ittifakı NATO’yu harekete geçirmeye karar verdi. NATO, Güvenlik Konseyi kararı olmadan 24 Mart 1999’da Sırbistan’a karşı Müttefik Güçler Operasyonu’nu başlattı. Yunanistan hariç tüm NATO devletleri operasyona destek verdiler. Operasyonun askeri ve ekonomik yükünü daha çok ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya üstlendi. Operasyonda 900 savaş uçağı 38 bin sorti gerçekleştirdi, 28 bin bomba ve füze kullanıldı. Savaş uçaklarının dörtte üçü Amerikan uçaklarıydı ve operasyonu ABD yönetti. (Molla, 2015, s. 5067-5069).

NATO hava bombardımanı nedeniyle Sırbistan’da yaklaşık 900 bin kişi evini terk etmek zorunda kaldı. Bunların arasında Sırbistan vatandaşı Arnavutlar da vardı. Ayrıca Sırp ekonomisine zarar vermek ve halkın günlük yaşamını zorlaştırıp teslim olmaya zorlamak amacıyla iktisadi ve altyapı tesisleri vuruldu. Petrol rezervinin %57’si, mühimmat depolarının %29’u ve 40 köprü imha edildi. Elektrik altyapısının bombalanması sonucunda ülkenin yaklaşık %80’i elektriksiz kaldı. (Ramet, 1999, s. 320 ; Johnstone, 2004, s. 332, 335).

Güçlü NATO saldırısı karşısında zayıf Sırbistan ancak 11 Haziran’a kadar dayanabildi. Sırp ordusu ve polisi bölgeden çekilirken NATO komutasındaki KFOR (Kosovo Force - Kosova Gücü) Kosova’ya

yerleşti. Böylece Kosova Sırbistan’dan koparıldı ve bölgede “uluslararası himaye yönetimi” başlatıldı.

3. Güvenlik Alanında Uluslararası Himaye Yönetimi

Güvenlik alanında uluslararası himaye yönetiminin en önemli aktörü hiç kuşkusuz KFOR’dur. NATO komutasındaki 50.000 kişilik KFOR Haziran 1999’da Kosova’ya yerleşti. Bu tarihten itibaren Kosova’nın güvenliğini Kosova ordusu değil, NATO komutasındaki KFOR sağlamaktadır. KFOR’un personel sayısı zamanla azaltılarak 2008 yılında 14.000’e, 2010’da 10.000’e ve 2013’te 4.000’e indirildi. (Öcal, 2015, s. 5028-5030).

Ağustos 2015 itibariyle yaklaşık 4.600 personeli olan KFOR’a en fazla asker veren ilk üç ülke Almanya (743), ABD (621) ve İtalya (564)’dir. KFOR’a asker veren devletlerin sayısı 31 olup, bunların 24’ü NATO üyesidir. 1999’dan bu yana KFOR komutanlarının tamamı Batı Avrupalı generallerdir: Yedi Alman, altı İtalyan, üç Fransız, birer İngiliz, İspanyol ve Norveçli. KFOR’un görev ve yetkileri, ilk olarak 10 Haziran 1999 tarihli 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı’nda belirlendi ve daha sonrasında alınan çeşitli kararlarla genişletildi. KFOR’un bugünkü temel görev ve yetkileri Kamu güvenliğini/düzenini ve azınlıkların güvenliğini sağlamak, kaçakçılığı engellemek, uluslararası yardım çalışmalarını desteklemek ve koordine etmek, mültecilerin geri dönüşünü sağlamak, yeniden inşa çalışmalarını yürütmek, mayınları temizlemek, sağlık yardımı/hizmeti sunmak, yeni siyasal-ekonomik-toplumsal kurumların, yargı sisteminin ve sivil kuruluşların kurulmasını desteklemek şeklinde belirlenmiş ve açıklanmıştır. (<http://jfcnaples.nato.int/kfor> Erişim Tarihi: 22.02.2018 ; O’Neill, 2002, s. 43-48 ; Tangör, 2008, s. 130-132).

Bölgeye NATO-KFOR yerleştikten sonra UÇK birlikleri dağıtıldı. UÇK militanları, KFOR’un gözetiminde oluşturulan Kosova Koruma Birlikleri’ne ve Kosova Polisi’ne katıldılar. Eski UÇK militanlarını içeren Kosova Koruma Birlikleri, doğrudan KFOR ile UNMIK’e bağlı olarak kuruldu ve bu iki uluslararası aktör tarafından yönetildi. Kosova Koruma Birlikleri içinde görev alan Arnavut personelin maaşları BM Fonu tarafından ödendi. Bu fona en çok katkı sağlayan iki devlet ise ABD ile Almanya oldu. Kosova Koruma Birlikleri’nin başkanlığına ve başkan yardımcılığına eski UÇK komutanları olan Agim Çeku ile Ramuş Haradinay getirildi. Çeku, UÇK’ya katılmadan evvel Hırvat

ordusunda subaydı ve Hırvatistan'daki iç savaşta Sırp'lara karşı savaşmıştı. Haradinay ise, özellikle ABD ile İngiltere tarafından desteklenen askeri komutan ve siyasetçiydi. Kosova Koruma Birlikleri, KFOR'un gözetimi altında Kosova Güvenlik Gücü'ne dönüştürüldü ve Kosova Güvenlik Gücü Bakanlığı kuruldu. Kosova Güvenlik Gücü ve Bakanlığı, askeri eğitim ve donanım alanında ABD, Almanya, Avusturya, Arnavutluk ve Türkiye tarafından desteklenmektedir. (O'Neill, 2002, s. 117-122 ; Emiroğlu, 2015, s. 5053 ; Johnstone, 2004, s. 342).

Kosova'da askeri-güvenlik alanında uluslararası himaye yönetiminin en etkili devleti ABD'dir. Nitekim Sırbistan'a yapılan NATO müdahalesinin liderliğini de ABD üstlenmiştir. ABD, hem NATO-KFOR şemsiyesi altında Kosova'ya girdi, hem de tamamen kendisine ait bir askeri üs kurarak bu ülkeye yerleşti. ABD, Kosova'nın güneyinde Ferizovik (Ferizay) şehrinde yedi bin personel kapasiteli Bondsteel Üssü'nü kurdu. Bondsteel, ABD'nin yurtdışında kurmuş olduğu en büyük askeri üs olma özelliğine sahiptir. (<http://www.milliyet.com.tr/abd-kosova-daki-ussunu-turkiye-ye-birakiyor/dunya/dunyadetay/06.05.2011/1386604/default.htm> Erişim Tarihi: 07.01.2016 ; <http://www.balkanpazar.org/haberler122.asp?id=587> Erişim Tarihi: 07.01.2016).

Ayrıca ABD, Kosova'ya siyasi-ideolojik olarak da yerleşmeyi başardı. Kosova'nın başkentindeki "Bill Clinton Bulvarı" ve başkente dikilen 3,4 metre – 900 kg.'lık "Bill Clinton Heykeli", bölgedeki Amerikan hegemonyasının açık bir göstergesidir. (<http://www.turkishny.com/headline-news/2-headline-news/18298-eski-abd-bakan-clinton-kosovada-kendi-heykelinin-acln-yapt/printing> Erişim Tarihi: 18.03.2014).

4. Siyasal Alanda Uluslararası Himaye Yönetimi

Kosova'da siyasal alanda uluslararası himaye yönetiminin en önemli aktörleri UNMIK, Avrupa Birliği ve AGİT'tir. UNMIK (The United Nations Interim Mission in Kosovo - Birleşmiş Milletler Geçici Kosova Mısyonu) 10 Haziran 1999 tarihli 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ile oluşturuldu ve bölgeye yerleştirildi. BM Genel Sekreteri'nin atadığı Kosova Özel Temsilcisi UNMIK'e başkanlık yapmaktadır. UNMIK'e başkanlık yapmış olan Kosova Özel Temsilcileri sırasıyla Brezilyalı Sergio V. Mello (1999), Fransız Bernard Kouchner (1999-2001), Danimarkalı Hans

Haekkerup (2001), Alman Michael Steiner (2002-2003), Finlandiyalı Harri H. Holkeri (2003-2004), Danimarkalı Soren J. Petersen (2004-2006), Alman Joachim Rucker (2006-2008), İtalyan Lamberto Zannier (2008-2011), Afganistanlı Farid Zarif (2011-2015) ve Ağustos 2015'ten itibaren Afganistanlı diplomat Zahir Tanin'dir. (<https://unmik.unmissions.org/former-unmik-srsgs> Erişim Tarihi: 24.02.2018).

UNMIK'in temel görev ve yetkileri; Kosova'da sivil yönetim işlevlerini yürütmek, devlet kurumlarını kurmak, uluslararası kuruluşların yardım faaliyetlerini koordine etmek, altyapının ve ekonominin yeniden inşasını sağlamak, hukuku ve kamu düzenini sağlamak, insan haklarını ve demokrasiyi geliştirmek, mültecilerin geri dönüşünü sağlamaktır. Bu görev ve yetkilerin gerçekleştirilmesi için UNMIK bünyesinde dört ayrı birim oluşturuldu: (1) Polis ve Adalet Birimi, (2) Sivil Yönetim Birimi, (3) Demokratikleşme ve Kurumların İnşası Birimi, (3) Yeniden Yapılanma ve Ekonomik Gelişme Birimi. Bu birimlerden ilk ikisi BM, üçüncüsü AGİT ve dördüncüsü AB tarafından yönetilmektedir. (Travers, 2001, s. 257-262 ; Tangör, 2008, s. 127-128 ; O'Neill, 2002, s. 37-41 ; <http://www.unmikonline.org> Erişim Tarihi: 24.02.2018).

UNMIK bünyesinde oluşturulan ve faaliyetlerini sürdüren bu dört birim, Haziran 1999 sonrasında Kosova'yı yeniden dizayn etmeye başladı. Ama bu birimlerin denetim ve yönetim yetkisi, Kosova vatandaşları tarafından seçilen ve Kosova vatandaşlarına karşı sorumlu olan Kosova Meclisi ve Hükümeti'nin elinde değildir. Kosova'yı 1999'dan buyana yeniden inşa eden bu dört önemli birimin denetimi ve yönetimi, bölgeye yerleşmiş olan yabancı aktörlerin elindedir (BM, AB ve AGİT). Üstelik Kosova Cumhuriyeti, bu üç uluslararası örgütün hiçbirisine henüz üye olmuş değildir. Kosova Cumhuriyeti'ni, Kosova'nın üyesi olmadığı bu üç önemli uluslararası örgüt/aktör yeniden kurdu ve kurmaya devam ediyor. Kosova Cumhuriyeti'nin BM, AB ve AGİT içinde söz ve oy hakkı yoktur; ama bu aktörlerin Kosova'yı yeniden kurma / dizayn etme yetkileri son derece geniştir.

UNMIK haricinde BM'nin bölgedeki diğer iki önemli organı, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ile BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (BMİHYK)'dir. BMMYK Kosova Ofisi, çatışmaların yeni başladığı 1992'de Kosova'ya yerleşmişti. Bu ofis, NATO müdahalesi başlamadan bir gün önce (23 Mart 1999) bölgeyi terk etti ve savaş sonrasında tekrar Kosova'ya yerleşti. BMMYK Kosova Ofisi'nin

temel misyonu, savaştan dolayı diğer ülkelere göçen Kosovalı sığınmacıları evlerine dönmeleri için teşvik etmek ve geri dönüşü organize etmektir. (Travers, 2001, s. 262-265).

1993'te BM Genel Kurulu tarafından kurulan BMİHYK ise, 1996'da Belgrad'ta ve iki yıl sonra Priştine'de ofis açtı. Böylece BMİHYK 1990'ların ikinci yarısında Kosova'ya yerleşmiş oldu. Kosova'daki BMİHYK Ofisi, sivillere yönelik saldırıları ve insan hakları ihlallerini inceleyip bu konuda BM'ye raporlar sunuyor. Ayrıca ülkedeki diğer uluslararası aktörlere insan hakları konusunda danışmanlık yapıyor ve ülkenin yeniden yapılandırılması ve güvenliğin sağlanması çalışmalarına katılıyor. (Travers, 2001, s. 269-270).

1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı UNMIK ile KFOR'un Kosova'da geçici olarak görev yapmalarını öngörmüştü. Ama Kosova 17 Şubat 2008'de resmen bağımsızlığını ilan ettikten sonra da bu iki uluslararası aktör bölgedeki varlığını devam ettirdi. Bir de bunlara Avrupa Birliği Hukuk Üstünlüğü Kosova Misyonu (European Union Rule of Law Mission in Kosovo – EULEX) eklendi.

AB Konseyi, UNMIK'in yerini EULEX'in almasını önermişti. Ama Rusya ile Sırbistan'ın muhalefeti sonucunda bu öneri hayata geçirilemedi. Bu nedenle EULEX, bölgeye "UNMIK'in yardımcısı" sıfatıyla girip yerleşti. Aslında girip yerleşen, EULEX adı altında Batılı büyük devletler (özellikle Almanya, İngiltere, Fransa ve ABD) oldu. 3.200 polis ve hukuk personelini içeren EULEX'in bölgeye yerleşme süreci, 16 Şubat 2008'de (yani Kosova'nın bağımsızlık ilanından sadece bir gün önce) başladı ve Aralık ayında tamamlandı. EULEX bünyesinde AB devletleri (Kosova'yı tanımayan İspanya hariç) ve AB üyesi olmaya beş devlet (ABD, Norveç, İsviçre, Türkiye) yer alıyor. EULEX'in Haziran 2012'ye kadar Kosova'da kalacağı bildirilmişti. Son olarak AB Konseyi, EULEX'in Haziran 2014'te bölgeden çekileceğini bildirdi. Ama KFOR ve UNMIK vakalarında olduğu gibi, EULEX de söz verilen tarihte bölgeden çekilmeyip Kosova'daki faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. 2016 itibarıyla Kosova'da iki binden fazla personeli bulunan EULEX'in başkanı Yunan diplomat Alexandra Papadopoulou'dur. Bundan önceki EULEX Başkanları İtalyan diplomat Gabriele Meucci, Fransız Korgeneral (KFOR eski komutanı) Xavier Bout de Marnhac ve Fransız General Yves de Kermabon idi. EULEX Başkanı ve personeli Kosova Meclisi'ne, Kosova Hükümeti'ne veya Kosova Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu değildir. Dolayısıyla Kosova devlet organları hiçbir şekilde

EULEX Başkanı'na ve personeline hesap soramaz ve talimat veremez. EULEX Başkanı ve personeli AB'ye karşı sorumludur ve hesap verir. EULEX Şubat 2008'den beri Kosova'da gümrük, polis ve yargı işlerini yürütüyor ve kontrol ediyor. Günümüzdeki Kosova Polis Başkan Yardımcısı Alman Tuğgeneral Bernd Thran'dır. Alman General aynı zamanda EULEX Başkan Yardımcısı'dır. (Bkz.: <http://www.eulex-kosovo.eu> Erişim Tarihi: 10.03.2018).

Kosova Cumhuriyeti'nin polis, gümrük ve yargı işlerini EULEX vasıtasıyla Batılı devletler yönetmektedir. Buna ilaveten AB'nin Kosova'daki ikinci ayağını AB Kosova Ofisi ve Özel Temsilcisi oluşturuyor. AB Kosova Ofisi'ne AB Kosova Özel Temsilcisi başkanlık etmektedir. AB Kosova Ofisi, AB Dış Eylem Servisi'nin bir parçasıdır ve Avrupa Komisyonu'nun Kosova'daki temsilcisidir. Yapılan resmi açıklamaya göre AB Ofisi ve Özel Temsilcisi, AB'nin Kosova politikasının gerçekleştirilmesinde merkezi rol oynar, Kosova'nın AB'ye yaklaşmasını destekler ve bu amaçla Priştine ile Brüksel arasında teknik ve siyasal diyalogu sağlar. AB Özel Temsilcisi'nin temel görevleri; Kosova Hükümeti'ne siyasal süreçte öneri ve destek sunmak, AB'nin Kosova'daki faaliyetlerini ve varlığını koordine etmek, Kosova'da temel insan hak ve özgürlüklerini geliştirmek ve güçlendirmektir. AB Kosova Özel Temsilcisi, faaliyetler hakkında düzenli olarak AB Konseyi'ne ve AB üye devletlerine rapor sunar, ama Kosova devletine herhangi bir rapor sunmaz ve hesap vermez. Günümüzde AB Kosova Özel Temsilcisi Bulgar diplomat Nataliya Apostolova'dır. Bundan önceki Özel Temsilciler Sloven Büyükelçi ve Dışişleri Bakanı Samuel Zbogar, Hollandalı Büyükelçi Pieter Feith ve İtalyan Büyükelçi Fernando Gentilini idi. (Bkz.: https://eeas.europa.eu/delegations/kosovo_en Erişim Tarihi: 10.03.2018).

Kosova'daki uluslararası himaye yönetiminin bir başka önemli aktörü Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'dir. AGİT ilk olarak 1992'de Kosova, Sancak ve Voyvodina bölgelerine üç ayrı misyon göndermişti. BM Güvenlik Konseyi'nin 1160 ve 1199 sayılı kararlarının uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için ikinci AGİT Kosova Misyonu Ekim 1998'de bölgeye gönderildi. İkinci misyon Mart 1999'da NATO müdahalesi başlamadan önce bölgeden ayrıldı. Üçüncü AGİT Kosova Misyonu, NATO müdahalesi sonrasında 1 Temmuz 1999'da AGİT Daimi Konseyi tarafından kuruldu ve bölgeye gönderildi. Bu üçüncü misyon hala Kosova'da görev yapmaktadır. AGİT Kosova Misyonu'nun temel

görev ve yetkileri; Kosova'da demokrasiyi ve devlet kurumlarını kurmak/geliştirmek, azınlık ve insan haklarını korumak/geliştirmek, kamu güvenliğini sağlamak, seçimleri düzenlemek, denetlemek ve gerekirse iptal etmektir. Yani tüm bu konularda/alanlarda son derece önemli çalışmaları, Kosova vatandaşları tarafından seçilen Kosova Meclis veya Hükümeti değil, bölgeye yerleşmiş bulunan yabancı AGİT Misyonu gerçekleştiriyor. Üstelik Kosova Cumhuriyeti bu örgütün üyesi bile değildir. Yani Kosova'daki genel ve yerel seçimleri, Kosova Cumhuriyeti'nin kendi kurumları değil, Kosova'nın üyesi dahi olmadığı bir uluslararası örgüt (AGİT) düzenlemektedir. Bu örgütün Kosova'daki Misyon Başkanı Norveçli diplomat Jan Braathu'dur. Bundan önceki AGİT Kosova Misyon Başkanları Fransız Büyükelçi Jean-Claude Schlumberger (2012-2016), Avusturyalı Werner Almhofer (2008-2012), İsviçreli Tim Guldimann (2007-2008), Alman Werner Wnendt (2005-2007), Fransız Pascal Fieschi (2002-2005) ve Hollandalı Dan Everts (1999-2001) idi. Misyon Başkanları Kosova Cumhuriyeti'ne ve vatandaşlarına karşı değil, AGİT Daimi Konseyi'ne karşı sorumludur ve hesap verir. AGİT Kosova Misyon Başkanı ayrıca UNMIK, KFOR, EULEX, AB Ofisi ve Özel Temsilcisi ile işbirliği içinde çalışmaktadır. (Bkz.: <https://www.osce.org/mission-in-kosovo> Erişim Tarihi: 06.03.2018 ; Tangör, 2008, s. 136-137).

5. Ekonomide Uluslararası Himaye Yönetimi

1999 sonrasında Kosova ekonomisi büyük ölçüde uluslararası aktörlerin denetimi ve yönetimi altına girdi. Kosova ekonomisinin yeniden yapılandırılması neoliberal reformlar çerçevesinde yürütüldü ve yürütülüyor. Bu reformların en önemlileri kamu iktisadi kuruluşların ve tesislerin özelleştirilmesi, özel mülkiyete dayalı piyasa ekonomisinin inşası, mal-hizmet-sermaye-emek piyasalarının serbestleştirilmesi, devlet yatırımları ve sosyal hizmetlerinin azaltılmasıdır. Bu neoliberal politikalar/reformlar vasıtasıyla ülkede kapitalizm yeniden yapılandırıldı ve Kosova ekonomisi kapitalist Avrupa ekonomisine entegre edildi.

Kosova'da kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve kapitalist piyasa ekonomisine geçiş süreci, bölgeye yerleşmiş olan UNMIK, AB, IMF ve Dünya Bankası tarafından yönetildi / yönetiliyor. Örneğin UNMIK, Kosova'nın kamu işletmelerini özleştirmek için 2002'de Kosova Kredi Ajansı'nı kurdu. Kredi Ajansı'nın rolünü 2008'de Kosova Özelleştirme Ajansı devraldı. Bu ajansları ve özelleştirme sürecini, Kosova Meclisi, Hükümeti veya Ekonomi

Bakanlığı değil, doğrudan UNMIK ve AB Misyonu kontrol edip yönetti. (<http://www.unmikonline.org/pages/default.aspx> Erişim Tarihi: 04.08.2012).

IMF ile Dünya Bankası, belirlenen neoliberal reformların uygulanması ve yatırımların yapılması için Kosova'ya kredi verdi. Haziran 2009'da IMF'ye üye olan Kosova'ya ilk etapta 110 milyon Euro'luk kredi verildi. (Öcal, 2015, s. 5033). Ama bu kredilerin nasıl ve nerede kullanılacağına Kosova hükümeti değil, bu iki finans kuruluşu karar veriyor. Yani ekonominin yedinden yapılandırılması ve kapitalist piyasa ekonomisine geçiş için ihtiyaç duyulan krediyi veren IMF ile Dünya Bankası, aynı zamanda Kosova Cumhuriyeti Hükümeti'nin uygulayacağı ekonomi politikalarını da belirliyor. Böylece güvenlik ve siyaset alanları gibi, Kosova ekonomisi de Batılı devletlerin ve uluslararası örgütlerin denetimi/himayesi altına girmiş oldu 1999 NATO müdahalesi sonrasında.

6. Sonuç

Kosova üzerinde 20. yüzyıl boyunca Sırp -Arnavut rekabeti ve çatışması yaşandı. Arnavutlar bağımsızlık için mücadele ederken, Belgrat yönetimi bölgeye mutlak hâkim olmak amacıyla Arnavutları göçe zorladı ve hatta dönem dönem etnik temizlik uyguladı. Bu çatışma durumu, YSFC döneminde Kosova'ya özerk eyalet statüsü verilmesi yoluyla kısmen yumuşatıldı. Ama sorun tam olarak çözülemedi. Kosova'daki Sırp-Arnavut anlaşmazlığı/çatışması Yugoslavya'nın parçalandığı 1990'larda giderek şiddetlendi ve büyük insani yıkıma neden oldu. Çatışmalar sürecinde binlerce Arnavut sivil hayatını kaybederken, yüz binlerce Arnavut evinden sürüldü. Böylece Kosova sorunu 1990 sonrasında Sırbistan'ın iç sorunu olmaktan çıkarak bir uluslararası sorun haline geldi. Bu durum, Batılı devletlerin ve NATO'nun müdahale etmesi için uygun bir ortam oluşturdu. Başta ABD olmak üzere Batılı devletler ve NATO, Kosova'da yaşanan sivil kayıpları ve etnik temizliği gerekçe göstererek bölgeye müdahale edip yerleştiler.

Bölgede yaşanan sivil kayıplar ve Batılı devletlerin (özellikle ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın) müdahaleleri sonucunda Kosova sorunu 1990'larda bir uluslararası sorun haline geldi. Böylece Kosova sorunu, Sırbistan ve Arnavutların siyasi iradelerinin dışına taşındı. NATO müdahalesi sonucunda Sırbistan yenilgiye uğratıldı, zayıflatıldı ve Kosova Sırbistan'dan bağımsızlığını elde etti. Haziran 1999'da Sırbistan ordusu ve polisi

bölgeden çekilirken, buraya NATO-KFOR, UNMIK ve AB misyonları yerleşti. Bu tarihten itibaren Kosova'da yeniden yapılanma çalışmaları başlatıldı.

NATO müdahalesi sonrasında Batılı devletler ve Batı merkezli uluslararası örgütler Kosova güvenliğini, siyasetini ve ekonomisini yeniden kurdular ve şekillendirdiler. Bu süreç başta ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa olmak üzere Batılı devletlerin kontrolünde gerçekleştirildi. Böylece Kosova'da bir "uluslararası himaye yönetim" oluşturuldu. Bu yönetimin en etkili aktörleri NATO (KFOR), BM (UNMIK, BMMYK, BMİHYK), AB (EULEX, AB Kosova Ofisi ve Özel Temsilcisi), AGİT, IMF ve Dünya Bankası'dır. Bu aktörler/kurumlar, bölgeye geçici olarak yerleştiklerini açıkladılar. Fakat aradan geçen 18 yılda bölgedeki varlıkları hala güçlü biçimde devam etmektedir. Buna gerekçe olarak, Kosova'da güvenliğin tam olarak sağlanamamış olması ve devlet kurumlarının henüz tam olarak gelişmemiş olduğu ileri sürülmektedir.

Kosova'daki uluslararası kuruluşlar büyük ölçüde Batı merkezlidir. Yani bunların Kosova'daki çalışmalarını büyük ölçüde Batılı devletler (özellikle de ABD, Almanya, Fransa, İngiltere) belirliyor, kontrol ediyor ve yönlendiriyor. Başka bir ifadeyle; Batılı devletler, çeşitli uluslararası örgütler vasıtasıyla Kosova'ya yerleştiler. Böylece Haziran 1999'dan itibaren Kosova'da "Batılı devletlerin kontrolünde uluslararası himaye yönetimi" oluşturuldu. Bu yönetimin en etkili devleti, 1999 NATO müdahalesinden buyana ABD'dir. Özellikle Kosova'nın askeri-güvenlik politikalarını büyük ölçüde ABD belirliyor ve yönlendiriyor.

Kosova'daki uluslararası himaye yönetimi, hiç kuşkusuz genç Kosova Cumhuriyeti'ni Sırbistan'a karşı korumakta ve Kosova'nın güvenliğini sağlamaktadır. Ama bu yönetim aynı zamanda Kosova'nın bağımsızlığını ve demokrasinin gelişmesini ciddi biçimde sınırlandırmaktadır. Çünkü Kosova'da güvenlik, siyasal ve iktisadi kararlar/politikalar, Kosova'nın kendi seçilmiş kurumlarından çok, buraya yerleşmiş olan uluslararası örgütler tarafından belirleniyor ve uygulanıyor. Bu durum, Kosova'nın bağımsızlığını sınırlandırdığı gibi, aynı zamanda ülkedeki demokratik kurumların gelişmesini de ciddi biçimde engelliyor.

Dolayısıyla Kosova'nın tam anlamıyla bağımsız egemen bir devlet olabilmesi ve ülkede demokrasinin kurumsallaşması, gelişmesi ve işlemesi için uluslararası himaye yönetiminin adım adım tasfiye edilmesi ve seçimle belirlenen

demokratik kurumların güçlendirilmesi gerekiyor. Bölgeye yerleşmiş olan uluslararası örgütlerin ve misyonların yetkileri, Kosova vatandaşları tarafından seçilen demokratik kurumlara adım adım devredilmelidir. Ancak bu sayede Kosova Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı/egemenliği güçlendirilebilir ve Kosova demokrasi geliştirilebilir.

Kaynakça

- Allcock, J. B., Milivojevic, M. ve Horton, J. J. (1998). Conflict in the Former Yugoslavia. Denver, Santa Barbara, Oxford: ABC-CLIO.
- Bancroft, I. (2009, 24 March). Serbia's Anniversary is a Timely Reminder. The Guardian. Erişim adresi: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/24/serbia-kosovo> (14.06.2016).
- Bennett, C. (1995). Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences. London: Hurst & Company.
- Çoban, F. (2015). Kosova Meselesi ve Çin'in Tutumu. Yeni Türkiye, 69, 5076-5081.
- Djordjevic, J. (1982). Federalism. J. Djordjevic, S. Jogan, M. Ribicic ve A. Vratusa (Ed.), Self-Management: The Yugoslav Road to Socialism (ss. 357-383) içinde. Belgrade: Jugoslovenski Pregled.
- Dizdarevic, R. (1999). Od Smrti Tita Do Smrti Jugoslavije. Sarajevo: OKO
- Emiroğlu, H. (2015). Kosova'nın Statüsü Sorunu ve Çözüm Olasılıkları. Yeni Türkiye, 69, 5045-5058.
- Hondius, F. W. (1968). The Yugoslav Community of Nations. the Hague: Mouton.
- Johnstone, D. (2004). Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları. Çev. E. Ergüven ve E. Bulut. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Judah, T. (1997). The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia. New Haven, London: Yale University Press.
- Judt, T. (2009). Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi. Çev. D. Şendil. İstanbul: YKY.
- Klemencic, M. ve Zagar, M. (2003). The Former Yugoslavia's Diverse Peoples. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO.
- Kut, Ş. (1998). Kosova: Milliyetçiliğin Kördüğümü. Foreign Policy, 3, 53-64.
- Kut, Ş. (2005). Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lukic, R. ve Lynch, A. (1999). Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union. New York: Oxford University Press.
- Molla, A. (2015). Soğuk Savaş Sonrası NATO Askeri Müdahaleleri ve Türkiye'nin Rolü: Kosova Krizi ve Müdahale Süreci. Yeni Türkiye, 69, 5059-5075.
- O'Neill, W. (2002). Kosovo: An Unfinished Peace. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
- Omari, L. (1993). The Constitutional Changes and the Autonomy of Kosova. K. Prifiti, L. Nasi, L. Omari ve P. Xhufi (Ed.), The Truth On Kosova (ss. 286-295) içinde. Tirana: Encyclopedia Publishing House.

- Öcal, M. (2015). *Kosova: Bir Etnik Sorunun Anatomisi*. Yeni Türkiye, 69, 5023-5035.
- Pavkovic, A. (1997). *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State*. London: Macmillan Press.
- Prifti, P. R. (1999). *Confrontation in Kosova: The Albanian–Serb Struggle, 1969-1999*. New York: Columbia University Press.
- Ramet, S. P. (1999). *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War for Kosova*. Boulder, Oxford: Westview Press.
- Savran, S. (2001). *Avrasya Savaşları: Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Silber, L. ve Little, A. (1996). *The Death of Yugoslavia*. London: Penguin Books.
- Singleton, F. (1976). *Twentieth-Century Yugoslavia*. London: Macmillan Press.
- Shtylla, Z. (1993). *The Forced Deportation of Albanians in the Years 1912-1941*. K. Prifti ve L. Nasi (Ed.), *The Truth On Kosova* (ss. 140-147) içinde. Tirana: Encyclopedia Publishing House.
- Tangör, B. (2008). *Avrupa Güvenlik Yönetişimi: Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- The Academy of Sciences of the Republic of Albania (1993). *The Truth On Kosova*. Tirana: Encyclopedia Publishing House.
- Travers, D. (2001). *The UN: Squaring the Circle*. T. Weymouth ve S. Henig (Ed.), *The Kosovo Crisis: The Last American War in Europe?* (ss. 246-276) içinde. London: Reuters.
- Washington Post, 28 April 1999.
<http://jfcnaples.nato.int/kfor> (22.02.2018).
- <http://www.balkanpazar.org/haberler122.asp?id=587> (07.01.2016).
- <http://www.eulex-kosovo.eu> (10.03.2018).
- <http://www.milliyet.com.tr/abd-kosova-daki-ussunu-turkiye-ye-birakiyor/dunya/dunyadetay/06.05.2011/1386604/default.htm> (07.01.2016).
- <http://www.turkishny.com/headline-news/2-headline-news/18298-eski-abd-bakan-clinton-kosovada-kendi-heykelinin-acln-yapt/printing> (18.03.2014).
- <http://www.unmikonline.org> (24.02.2018).
- <http://www.unmikonline.org/pages/default.aspx> (04.08.2012).
- https://eeas.europa.eu/delegations/kosovo_en (10.03.2018).
- <https://unmik.unmissions.org/former-unmik-srsgs> (24.02.2018).
- <https://www.osce.org/mission-in-kosovo> (06.03.2018).